

HOE LIEP DE WEG NAAR PAARS?

F. Bolkestein

Op 3 december 1994 hield Frits Bolkestein een toespraak tijdens de algemene ledenvergadering van het Liberaal Vlaams Verbond te Brugge. De inhoud van deze toespraak over de condities waaronder het 'paarse kabinet' in Nederland tot stand kwam en over de ideologische basis van het kabinet, heeft veel reacties losgemaakt. Vanuit sociaal-democratische hoek en christen-democratische kringen zijn de opvattingen van Bolkestein fel bekritiseerd. Hieronder volgt de integrale tekst van zijn Brugse rede.

'It is not tired. It is dead', 'het is niet moe, het is dood', aldus Labourvoorman Tony Blair in een interview met het Amerikaanse weekblad *Newsweek*, begin oktober 1994. Zijn opmerking betrof weliswaar het socialisme van Karl Marx, maar voor socialisten valt te vrezen dat ook gematigder vormen van socialisme gaandeweg in een stervensfase zijn terechtgekomen. Het socialisme of de sociaal-democratie is daarom druk doende de bakens te verzetten. Dat is in geheel Europa het geval en zeer zeker ook in Nederland. De spoed waarmee deze heroriëntatie binnen de PvdA heeft plaatsgehad, heeft sneller dan verwacht een paarse coalitie in ons land mogelijk gemaakt. Hoe liep de weg naar paars?

Sedert de oprichting van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij, de SDAP, in 1894, zijn nu precies honderd jaar verstreken. Honderd jaar parlementaire geschiedenis overheerst door tegenstellingen tussen liberalen en socialisten in Nederland. Tien jaar geleden verscheen de bundel *Illusie of Monsterverbond*, waarin een aantal socialistische en liberale auteurs hun visie op de mogelijkheden en grenzen van een PvdA/VVD-coalitie gaf. Uit de beschouwingen in die bundel komt allerminst het beeld naar voren dat deze coalitie weldra een feit zou kunnen zijn. De voorzitter van het wetenschappelijk bureau van de VVD bezigde bij een andere gelegenheid zelfs de term 'utopische zelfmoord'. Electoraal zou het samengaan in één coalitie voor beide partijen rampzalige gevolgen hebben. Wat is er de afgelopen tien jaar gebeurd, dat VVD en PvdA de moed hebben gekregen om tezamen met D66 een regering te vormen, zo kan men zich afvragen?

De voornaamste ontwikkeling in het afgelopen decennium die Paars mogelijk heeft gemaakt, was het groeiende besef bij de socialisten dat de

verzorgingsstaat door zijn interne tegenstellingen steeds moeilijker te handhaven is. De verzorgingsstaat is een zodanig dure verzekering tegen inkomensderving, dat de samenleving steeds minder tot activiteit erdoer wordt geprikkeld. De toenemende inactiviteit leidt op haar beurt tot een groeiend inkomensverlies, waardoor de verzorgingsstaat uiteindelijk onbetaalbaar wordt. Liberalen en de meeste verstandige economen in ons land hebben voor deze neergaande spiraalbeweging sedert het begin van de jaren zeventig gewaarschuwd. Twintig jaar geleden, in een tijd die werd gekenmerkt door polarisatie tussen liberalen en socialisten, geloofden de socialisten nog in wat ze zeiden te geloven. Oog voor de denkfouten van het traditionele socialisme binnen de PvdA was er nauwelijks en daarbij werd de VVD als een natuurlijke vijand gezien. Pas omstreeks het begin van de jaren tachtig werd in de PvdA enig reformisme zichtbaar.

Uit de kringen van het wetenschappelijk bureau van de PvdA, de Wiardi Beckman Stichting, kwamen kritische geluiden inzake de kwestie van de *maakbare samenleving*. Paul Kalma, de huidige directeur van de WBS, schreef in zijn *Illusie van de 'democratische staat'* dat een democratische centrale sturing van maatschappelijke ontwikkelingen niet mogelijk is. Waarschijnlijk zonder het te beseffen, gebruikte hij voor deze stelling dezelfde argumenten als Friedrich Hayek in zijn fundamentele kritiek op staatsinterventie. Zoals u bekend, was Hayek wellicht de belangrijkste liberale politieke filosoof van deze eeuw. Maar Kalma's bemerkingen vielen voorlopig niet in vruchtbare aarde. Toen hij vervolgens in 1988 een boek publiceerde met de titel *Socialisme op sterk water*, werd de stemming binnen de PvdA zelfs vijandig. Als ik me goed herinner, stelde een afdeling uit Noord-Brabant voor om Kalma als lid van de PvdA te royeren. Kalma is gebleven en het verzet tegen het op gang gebrachte reformisme werd steeds zwakker. In 1989 – in het jaar van de revoluties in Oost-Europa – ging de PvdA na lange tijd weer deelnemen aan een regeringscoalitie, en wel met de christen-democraten. De compromisbereidheid van de sociaal-democraten tijdens de regeerperiode 1989-1994 was zo groot, dat de partijleiding zich aanvankelijk verenigde met zodanige aanpassingen op de voorzieningen bij de arbeidsongeschiktheid dat liberalen hier met recht de term *asociaal* in de mond konden nemen.

De PvdA heeft de storm die toen binnen de eigen gelederen opstak, nog net kunnen overleven door enigszins op haar schreden terug te keren. De huidige premier, de heer Wim Kok, heeft door zijn persoonlijke inzet kunnen voorkomen dat de PvdA bij de verkiezingen meer dan 25% van haar electoraat verloor. Na de verkiezingen was de PvdA-fractie in de Tweede Kamer bereid in voldoende mate met de liberale fractie mee te

denken over de herijking van de verzorgingsstaat, waardoor uiteindelijk een paars regeerakkoord kon worden ondertekend.

Maar er was meer nodig voor de totstandkoming van dit akkoord dan het groeiende inzicht van de sociaal-democraten. Alvorens daarop in te gaan, wil ik enige woorden wijden aan de ontwikkelingen binnen het politieke spectrum van West-Europa. Daarbij gaat het mij vooral om de veranderende positie van sociaal-democraten.

In 1989 verscheen het beroemde artikel van Francis Fukuyama in het tijdschrift *The National Interest*. De titel van het artikel, 'The end of history?' verwijst naar een Hegeliaanse interpretatie van de geschiedenis. In de dialectisch verlopen ideeëngeschiedenis is er, als het gaat om de politieke filosofie, uiteindelijk één winnaar, namelijk het liberalisme, aldus Fukuyama. Naar zijn opvatting is de intelligentsia zo langzamerhand van mening dat er geen redelijk alternatief is voor het liberalisme. Inderdaad is er geen redelijk alternatief voor de markt als ordeningsmechanisme van de economie en inderdaad is er geen betere procedure voor nationale besluitvorming dan de representatieve democratie met haar *checks and balances*. Maar het is de vraag of deze opvatting zo breed wordt gedeeld als Fukuyama denkt.

Reeds lange tijd zijn ook sociaal-democraten met liberalen en andere democraten van mening dat het ingrijpen van de overheid in het maatschappelijk proces democratisch gelegitimeerd moet zijn. Reeds lang moet ook voor sociaal-democraten de staat een rechtsstaat zijn. Maar dat de markt de superieure ordeningsprocedure levert als het om economische coördinatie gaat, is voor sociaal-democraten moeilijker te verteren. Hoe dit ook zij, de groeiende onzekerheid van de sociaal-democratie ten aanzien van de optimale economische orde heeft hen in het begin van de jaren tachtig in een crisis doen belanden. In feite was deze overal in Europa manifest. De crisis werd ook zichtbaar in de samenstelling van de regeringen in de verschillende Westeuropese landen. In Zweden verdwenen de sociaal-democraten in 1976 na lange tijd uit de regering. In Engeland werden ze in 1979 verslagen. Ze zijn sindsdien niet in Downing Street teruggekeerd. De sociaal-democraten regeerden in 1975 in Oostenrijk, België, Engeland, Denemarken, Finland, Duitsland, Nederland, Noorwegen en Zweden. In 1982 waren ze in al die landen in de oppositie beland, behalve in Oostenrijk. Daarna zijn de sociaal-democraten in een aantal landen weer in de regering teruggekeerd. Maar niet in Duitsland en Engeland. Voorts zijn de sociaal-democraten in Spanje, Frankrijk en Italië electoraal in grote moeilijkheden geraakt. Alleen door de bakens te verzetten zal het voor de sociaal-democraten mogelijk zijn hun positie te herstellen. Niet altijd echter is een heroriënta-

tie nodig om het electoraat te doen terugkeren. Electoraal herstel voor de sociaal-democraten kan zich namelijk voordoen als een aanzienlijke groep kiezers op korte termijn het slachtoffer van een herijking van de verzorgingsstaat dreigt te worden. Het is zonneklaar dat die vrees aanwezig is bij degenen die jarenlang werden geholpen door het infuus van de staatszorg. In Zweden heeft deze angst de socialisten onlangs weer in de regering gebracht. Vergelijkbaar is de electorale winst van de in andere kleren gestoken communisten in Oost-Europa. Ook daar heeft die winst te maken met een verlies aan welvaart op korte termijn door revolutionaire hervormingen.

Hoe dit ook zij, waarneembaar is toch een vrij fundamentele koerswijziging in het linkse kamp. 'What is left', zo vroeg Michael Elliot zich af in *Newsweek* van 10 oktober 1994. Wat is links, en wat is ervan over? Cruciaal is volgens Elliot dat de val van het communisme in 1989 de afsluiting van een proces van desillusies betekende. Niemand kon nog geloven dat de regering het enige werktuig was om gelijkheid en economische rechtvaardigheid te bereiken. Sociaal-democraten hebben dat begrepen en zijn steeds meer overtuigd van het feit dat de traditionele doeleinden van het socialisme niet zijn te bereiken door de markt te ontmantelen. Nee, juist in de kapitalistische markteconomie is men er het best in geslaagd de armoede grotendeels terug te dringen en een kansengelijkheid te realiseren. Voorts raakt men er daar steeds meer van doordrongen dat ook bij *meer markt en minder overheid* een hoge kwaliteit van publieke voorzieningen zeer wel mogelijk is. Misschien kan die kwaliteit juist verbeteren indien de overheid zich meer beperkt tot haar kerntaken. In dit verband wil ik kort melding maken van het onderscheid dat de voormalige directeur van het Franse planbureau, Michel Albert, maakte tussen verschillende vormen van kapitalisme. In zijn *Capitalisme contre Capitalisme* wordt het Rijnlandse model van het kapitalisme vergeleken met de Angelsaksische variant. Tegenover de dynamiek van de Amerikaanse of Angelsaksische variant staat de stroperigheid van het Rijnlandse model dat kenmerkend is voor West-Europa. Maar tegenover de inkomensongelijkheid en slechte publieke voorzieningen in de Verenigde Staten staan de sociale zekerheid en de betere overheidsvoorzieningen in landen als Nederland, Duitsland en Zweden. *Meer markt en minder overheid* betekent niet dat men, uitgaande van de Nederlandse situatie, terecht hoeft te komen in Amerikaanse toestanden, zoals dat heet. Niettemin is meer markt en minder overheid wel nodig om aan het falen van het Rijnlandse model te ontkomen. Geen Amerikaanse getto's, maar ook niet de werkloosheidcijfers van het Rijnland. Het goede van beide modellen wordt verenigd in een *mid-atlantisch model*.

De socialisten verzetten dus hun bakens in Europa. De vraag rijst dan

of er na de reformatie nog een eigen gezicht voor het socialisme overblijft. Wat onderscheidt de sociaal-democraten nog van de liberalen? Laatstelijk wordt in dit verband steeds meer gewag gemaakt van het zogenaamde communitaristische alternatief voor het liberalisme. Communitaristen – of gemeenschapsdenkers – bekritisieren het liberalisme vanwege zijn sterke hang naar individualisme en verzelfstandiging. Daardoor zou de gemeenschap gaandeweg eroderen en als droog zand aaneen komen te hangen. Het liberalisme, zo zeggen communitaristen, leidt door zijn nadruk op individuele vrijheid en ontplooiing tot atomisering van de samenleving. Een gebrek aan betrokkenheid van de burger bij zijn medeburgers en bij gemeenschappelijke gedeelde waarden en normen, leidt tot vervreemding en criminaliteit. Het is deze kritiek op het liberalisme die sociaal-democraten zich steeds vaker eigen maken om zich ten opzichte van liberalen te profileren. Ik wil hierbij twee kanttekeningen plaatsen.

In de eerste plaats kan deze kritiek op het liberalisme betekenen dat de sociaal-democraten van mening zijn dat de overheid de individualisering moet tegengaan en de gemeenschapszin door regelgeving moet bevorderen. Is dit hun opvatting, dan zijn de sociaal-democraten in het vaarwater van de moraliserende christen-democraten terechtgekomen. Daarmee hebben ze geen eigen gezicht gekregen.

In de tweede plaats kan de vrijage met het communitarisme betekenen dat men van mening is dat zonder een basis aan gemeenschappelijke waarden en normen alsmede betrokkenheid en verantwoordelijkheidsgevoel van de burger, een liberale democratie niet goed kan functioneren. Is men deze mening toegedaan, dan is er, denk ik, op dit punt geen principieel verschil van mening met de liberalen. Ook wij beklemtonen steeds dat vrijheid pas kan bloeien onder het besef van verantwoordelijkheid. En met verantwoordelijkheid bedoelen wij ook de verantwoordelijkheid van de burger voor een goed functionerende en rechtvaardige samenleving. Ook op deze wijze kan de sociaal-democratie moeilijk een eigen identiteit verkrijgen. De conclusie luidt mijns inziens dat de hang naar communitarisme de sociaal-democratie geen eigen profiel kan geven waardoor ze een positie kan innemen ten opzichte van het liberalisme en de christen-democratie.

Wellicht bestaat er voor links nog de mogelijkheid van de omzetting van traditioneel socialisme in pragmatisme. De sociaal-democratie wordt dan niet langer gedefinieerd aan de hand van een ideologische visie op de ontwikkelingen in de wereld, maar door egalitaire doelstellingen die zo nodig via de markt, dat wil zeggen met behulp van marktconforme instrumenten, moeten worden verwerkelijk. Maar pragmatisme betekent ook dat wanneer centrale sturing doelmatiger is, daarvoor moet worden

gekozen. Geen allesomvattende theorie dus, geen gesloten ideologie, geen grote verhalen, maar een pragmatische verwerkelijking van humanitaire en egalitaire doeleinden. Ziehier het postmoderne socialisme – voorwaar een *contradictio in terminis*. De socialisten geloven niet langer wat ze geloofden.

Deze algemene opmerkingen over de ontwikkelingen binnen het socialisme gelden mijns inziens *grosso modo* ook voor de ontwikkelingen in de PvdA. Het behoeft, denk ik, daarom niet zoveel uitleg waarom het mogelijk was de paarse coalitie tot stand te brengen. Er is naar mijn smaak maar weinig afstand tussen het VVD-verkiezingsprogramma en de inhoud van het regeerakkoord.

Er resteert nog een belangrijke reden achter de wens van de paarse partijen om het samen eens te worden. Die reden betreft de afstand tussen deze partijen enerzijds en het Christen Democratisch Appel anderzijds. Terwijl de christen-democraten conform de ideologie van de zogenaamde ‘verantwoordelijke samenleving’ ruimte willen bieden aan corporatistische structuren ter ordening van de samenleving, streven sociaal-democraten, democraten en liberalen naar een meer open, niet langs corporatistische weg voorgestructureerde maatschappij.

Paars betekent het openbreken van wat wel het *maatschappelijk kartel* wordt genoemd. In een open samenleving bestaat er een duidelijke afbakening tussen het publieke domein en de particuliere sector. Christen-democraten daarentegen willen de *autonome kringen* in de particuliere sector ordenende – dus publiekrechtelijke – bevoegdheden toedelen, waardoor er op een aantal terreinen niet langer sprake is van het ‘primaat van de politiek’. Daar tegenover staan de liberale opvattingen dat publiekrechtelijke bevoegdheden slechts kunnen toevallen aan organen binnen de democratisch gecontroleerde publieke sector. Ook onze coalitiepartners lijken hiermee in te stemmen.

Het is een misverstand te menen dat wat binnen de autonome kringen wordt bedisseld, zonder meer in overeenstemming met het algemene belang zou zijn. Onze ervaring is dat de *corpora* door regelgeving hun eigen positie trachten te beschermen waardoor de noodzakelijke vernieuwing in de samenleving slechts moeizaam tot stand kan komen. Met Schumpeter zeg ik dat vernieuwing een proces is van *creative destruction*. Protectionistische regelgeving leidt tot een verkalking van bestaande verhoudingen. Het paarse kabinet zou zich mijns inziens verder moeten ontwikkelen als pleitbezorger voor een open samenleving. Een open samenleving waarin wij de vruchten plukken van gezonde wedijver in een open bestel. Verschillende terreinen zijn te noemen waar op grond van deze intentie veel moet veranderen. Het is de bereidheid tot

verandering die de coalitiepartners bindt. In die zin is het paarse kabinet zo'n gewoon kabinet nog niet. Ook om die reden is er in Nederland veel enthousiasme voor de nieuwe ploeg te bespeuren.

Ik heb trachten aan te geven binnen welke samenhang de politieke ontwikkeling in ons land heeft plaatsgehad. Naar mijn opvatting kan een dergelijke ontwikkeling ook in België gebeuren. Een noodzakelijke, maar geen voldoende, voorwaarde is een heroriëntatie bij de Vlaamse en Waalse socialisten. Gezien de trends in het linkse kamp binnen West-Europa ligt die heroriëntatie in het verschiet. Ik wens u veel wijsheid op het moment dat het oranje België van kleur verschiet.